

Fodor János

ILLÚZIÓK IDEJE

Novák Csaba Zoltán (szerk., kísérőtanulmány): *Aranykorszak? A Ceaușescu rendszer magyarságpolitikája 1965–1974. Források a romániai magyarság történetéhez*. Pro-Print, Csíkszereda, 2011, 574 oldal

Novák Csaba Zoltán fiatal történész, a Román Tudományos Akadémia marosvásárhelyi Gheorghe Șincai Kutatóintézetének tudományos munkatársa, akinek munkássága a kommunista időszak kisebbségkutatásában már komoly eredményeket hozott.¹ A könyv egy hosszabb kutatási folyamat eredménye, összefügg a szerző doktori disszertációjával. Tulajdonképpen egy dokumentumkötetről van szó: a bevezető egy több mint százoldalas tanulmány, melyet a címben megjelölt korszakra vonatkozóan korabeli dokumentumok, jegyzőkönyvek, statisztikák segédletek, hivatalos kiadványok követnek. A felsorolt dokumentumok forrása főleg a román nemzeti történeti levéltár (Archivele Naționale Istorice Centrale, ANIC), a volt biztonsági titkosszolgálat levéltára (Archivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității, ANDJC), illetve több megyei (Kovászna, Hargita, Maros) levéltár.

A kötet mind külalakjában, mind felépítésében a sorozat korábbi köteteinek mintáját követi.² A fedőlap igencsak kifejező: a fényképen Ceaușescu 1966-os marosvásárhelyi látogatásán, a Teleki Tékában látható, körülötte pedig helyi pártképviselők, értelmiségiek. Megfigyelhető, hogy a tükörképen, amelyen ugyanaz a kép szerepel, csupán a pártvezér képe marad élesen, a többiek elhalványulnak mellette, jól szimbolizálva a korszak kádercseréit, amelyekről a könyv is részletesen beszámol.³ Érdekes, hogy kötet megjelenése egybeesik egy országos nosztalgiahullámmal, amelyről nemrégiben végeztek felméréseket. Eszerint a romániai lakosság majdnem fele úgy véli, hogy a kommu-

¹ A rengeteg tanulmány és kötet mellett kiemelném a Vladimir Tismăneanu által vezetett elnöki bizottság jelentését, melyben elítélte a kommunizmust és Novák Zoltán a magyarságra vonatkozó alfejezetnek a társ-szerzője: *Raport Final. Comisia Prezidențială pentru analiza dictaturii comuniste din România*, București, 2006.

² A sorozat korábbi hat kötete: GYÖRGY Béla: *Iratok a romániai Országos Magyar Párt történetéhez. A vezető testület jegyzőkönyvei*, Erdélyi Múzeum Egyesület – Pro-Print, Kolozsvár–Csíkszereda, 2003; NAGY Mihály Zoltán – VINCZE Gábor: *Autonómisták és centralisták. Észak-Erdély a két bevonulás között (1944. szeptember – 1945. március)*, Erdélyi Múzeum Egyesület – Pro-Print, Kolozsvár–Csíkszereda, 2003; Stefano BOTTONI: *Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság (1956–1959)*, Pro-Print, Csíkszereda, 2006; LÁSZLÓ Márton: *Máthé János. Magyarhermány kronológiája (1944–1964)*, Pro-Print, Csíkszereda, 2008; GIDÓ Attila: *Úton. Erdélyi zsidó társadalom- és nemzetépítési kísérletek (1918–1940)*, Pro-Print, Csíkszereda, 2009; NAGY Mihály Zoltán – Olti Ágoston: *Érdekképviselet vagy pártpolitika? Iratok a Magyar Népi Szövetség történetéhez 1944–1953*, Pro-Print, Csíkszereda, 2009.

³ A Ceaușescut körülvevő személyek közül beazonosítható Fazekas János, Erdélyi István (a Teleki Téka akkori igazgatója), Elena asszony és Gere Mihály. A könyvben jól jönne információpótlásként a képen szereplő személyek felsorolása.

nizmus idején jobb volt az élet.⁴ Erre a hazai filmipar is rákapott, s ennek megfelelő produkciókkal jelentkezett az elmúlt években.⁵

A kötet előszavában ismerteti azon változásokat, amelyek az 1945 és 1989 közötti korszak kutatásában történtek. A témára vonatkozó szakirodalom és kutatási projektek bemutatása után Novák Csaba Zoltán kiemeli, hogy a dokumentumok kiválogatásakor három tartalmi szempontot vett figyelembe (1. azok az iratok amelyek közvetlenül említik vagy érintik a magyar kisebbséget, 2. azok az iratok amelyek részben említik, de nemzetpolitikai szempontból nem tartoznak az erdélyi magyarságra, illetve 3. azok az iratok, amelyek nem említik közvetlenül a kisebbségeket, de nagymértékben meghatározzák azok alakulását, helyzetét). Szerzőnk a Nicolae Ceaușescu nevével fémjelzett időszakot két részre osztja. Az első korszak 1965 és 1974 közé tehető (értelemszerűen a kötet is ezt a periódust célozta meg), míg a második 1974-től az 1989-es változásokig tartott. Az említett korszakolás, illetve a tartalmi szempontok leírása egy bonyolult struktúraként érthető, ami bizonytalanságot vetíthet elő a könyv lehetséges célközönségének meghatározásakor. A kutatásokat megnehezítette a még rendezetlen források használhatatlansága, illetve az, hogy korszak forrásanyagában rengeteg az egyáltalán nem vagy csak részben kutatható állomány. A rendelkezésre álló magyar és román nyelvű forrásanyag a korszerű kutatási módszerek használata miatt így is a kötet komoly erőssége. A szerző fontosnak tartja aláhúzni, hogy bár a kötetben megjelölt periódusban nagymértékű elnyomás és diszkrimináció érte az erdélyi magyarságot, a könyv nem probléma- vagy sérelemkatalógus.

Az előszót követő bevezető tanulmány egyrészt választ ad azokra a kérdésekre, amelyek az elemzett korszakkal kapcsolatosan feltehetőek (például a címre, amely szintén kérdőszóból áll: „Aranykorszak” volt-e ez egyáltalán az erdélyi magyarságra nézve?). Másrészt pedig segítséget nyújt a több mint négyszáz oldalnyi dokumentum értelmezéséhez, kontextusba helyezéséhez. Az előtanulmány bevezetője mindössze két, tömördek lábjegyzettel ellátott oldalba sűríti az 1944–1964 közötti húszéves periódust, mivel ennek a korszaknak komoly szakirodalma van (és nem tartozik a kötet tárgyához). A következő fejezet az előbbinél már hosszabb terjedelemben taglalja az 1964-től kezdődő folyamatokat, amelyek Románia számára az úgynevezett „különutas” politika folytatását jelentették, illetve a későbbiekben Ceaușescu hatalmának konszolidációját hozták. A „deji örökség” felvázolásában fontos szerepet kap a „függetlenségi nyilatkozatként” elhíresült párt dokumentum, amely a szocialista országok egymás belügyeibe való beavatkozását ítéli el (*Nyilatkozat a Román Munkáspárt álláspontjáról a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom kérdéseiben*, 103–111). Pozitívum, hogy Novák Csaba Zoltán nem csupán a bel-

⁴ Az említett felmérést a Kommunizmus Büntetteit Vizsgáló Intézet végezte; az országos reprezentatív mintájú felmérésből az is kiderül, hogy a megkérdezettek 47%-a véli úgy, hogy a kommunizmus egy „rosszul alkalmazott, de jó ötlet”. Lásd *Kétszer többen vannak a kommunizmus után vágyakozók, mint elítélői*, Krónika Online 2010. szeptember 23., www.kronika.ro/index.php?action=open&res=42706.

⁵ Gondolok itt a Constantin Popescu és Cristian Mungiu *Amintiri din Epoca de Aur*, illetve Andrei Ujică *Autobiografia lui Nicolae Ceaușescu* című alkotásaira, amelyek különbözőképpen világítják meg ugyanazt a korszakot.

politika pontos ismertetésére törekedett; a fejezetben helyet kap a külpolitikai irányzatok vizsgálata is, illetve a honi történések hatása Románia nemzetközi kapcsolataira. A tanulmányban szerzőnk elméleti kérdést is boncolgat. A nacionalizmus megjelenése a politikumban különféle diskurzusokat szült a „szocialista nemzet” fogalmának meghatározásakor. A Nicolae Ceaușescu-i új vezetés a deji merevséggel szemben jobban odafigyelt e fogalom meghatározására, amennyiben a nemzet fogalmába tartozónak tekintette a kisebbségeket is. Az erre az elvi alapra épülő új politika fő hivatkozási pontját Ceaușescu 1965-ös székelyföldi látogatása jelentette.

A tanulmány következő fejezete egy bel- és külpolitikai szempontból egyaránt fontos pillanatot, az 1968-as eseményeket vázolja fel. Az esztendő történései a külpolitikában, majd a belpolitikában is sikert hoztak Ceaușescu számára. A magyar kisebbség három fejleményt értékelt kedvezően: a közigazgatási reformot, a magyar értelmiségi-ekkel való találkozt és egyeztetést, valamint a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának (MNDT) létrehozását. A fejezetben mindhárom intézkedésről külön elemzést olvashatunk. Az új közigazgatási reform, a megyésítésekkel járó bonyodalmas folyamat nem jelent újdonságot a szerző számára.⁶ Ez a folyamat konfliktusoktól sem volt mentes. Egyrészt a kérdést a párton belül is viták kísérték, akárcsak a székelyföldi megyékben. A pártvezetés két lehetőséget, a „nagy székely megyét”, illetve a „kis székely megyét” mérlegelte. A politikusok véleménye megoszlott, ám Ceaușescu türelmesen reagált, figyelmet fordított az érintett területek lakosságának igényeire is. Fazekas János szerepe fontos volt e folyamatban, ugyanis a kezdetektől részt vehetett a tárgyalásokon, és a magyarság képviselőjének is tekintette magát ebben az ügyben. (Tőle származik a megyék későbbi elnevezése – Hargita és Kovászna – is.) Lokális szinten a „nagy székely megye” lehetősége három város közti konfliktust eredményezett: Csíkszereda, Székelyudvarhely és Sepsiszentgyörgy egyaránt pályázott volna a megyeszékhelyi státusra. Végül Kovászna megye megalakulása után csupán az előbbi két város között folytatódott a vita, amely olyannyira eldurvult, hogy Csíkszeredában tüntetés szerveződött, miután a tervezetben a pártvezetés Székelyudvarhelyt jelölte meg megyeszékhelyként. Egy csíki küldöttség ellátogatott Bukarestbe, és végül Ceaușescu engedett a követelésnek, ismét türelmességet és odafigyelést tanúsítva.⁷

A romániai magyar társadalommal való kiegyezési törekvés másik nagy lépését a párt a magyar értelmiségiekkel és pártkáderekkel való találkozóval próbálta elérni. A ritka alkalomnak számító esemény során (1949 óta nem volt erre példa) a kisebbség képvise-

⁶ Vö. NOVÁK Csaba Zoltán: *A megyésítés előkészítése és a nemzetiségi kérdés Romániában 1967–1968 = Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*, szerk. Bárdi Nándor – Simon Attila, Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2006, 455–421 (megjelent román nyelven is); NOVÁK Csaba Zoltán – OLTI Ágoston: *Udvarhely vagy Csíkszereda? Harc a megyeszékhelyért (Egy csíkszeredai küldöttség Nicolae Ceaușescu-nál 1968-ban)*, Székelyföld 2008/7., 85–111.

⁷ A küldöttség látogatásakor zajlott a párt plenáris ülése, Ceaușescu ezt megszakítva tárgyalt a küldöttséggel. Érdekes a tény, hogy Csíkszeredának 1966-ban 8459 lakosa volt, míg Székelyudvarhelyen ugyanekkor 15 901-en laktak.

lői egy problémakatalógust állítottak össze, de a felvetődött gondok megoldása nem járt teljes sikerrel. Az egyik fő vita a romániai magyarság jogi státusának elismerése körül zajlott. Mivel a pártvezetés nem ismerte el (továbbra sem) a nemzeti kisebbségek kollektív jogait, elvetette a státútum elkészítését. A másik stratégiai téma az oktatás volt, azonban néhány magyar tannyelvű osztály indítását leszámítva itt sem történt komoly előrelépés. A megbeszélés következményeként a kultúra világában lett a legkézzelfoghatóbb a változás: létrehozták a *Kriterion Könyvkiadót* és *A Hét* című kulturális-közéleti hetilapot (továbbá emelték a meglévő magyar sajtótermékek példányszámát). Ekkortájt indultak el a román televízió és rádió magyar nyelvű adásai is.

A hangos kisebbségi elégedetlenségtől mentes hátország biztosításának szándéka külpolitikai fejleményekkel magyarázható. Bár Ceaușescu nem értett egyet a dubceki lazítással, elítélte a csehszlovákiai intervenciót. Az ezt követő sikerek, illetve politikai csúcspont elérése után rögtön Székelyföldre látogatott, ahol több beruházást ígért, és magyarul is köszöntötte az embereket – ez szintén emelt népszerűségén. Az MNDDT létrehozásával a magyarság egy olyan fórumot kapott, amelyben a párttal való kapcsolatteremtés és problémamegoldás lehetőségét láthatta. Az események arra utalnak, hogy ezen gesztusokkal a legfelsőbb vezetés a székely identitás tudatos elsorvasztására törekedett: a lokális önazonosság alakítása szinte versengésbe sodorta egyes régiók azonos nemzetiségű lakosait.

Az 1970-es évek elejét Ceaușescu számára a teljes belpolitikai siker jellemezte. Az események további menetét meghatározta az 1971-ben kihirdetett, „júliusi tézisekként” ismert ideológiai önmeghatározás. A tanulmány következő részét a júliusi tézisek következményei és ezek lehetséges értelmezései alkotják. A következményekhez sorolható a nagymértékű szisztematizálási tervek (értsd: falurombolások) beindítása, amelyek több száz magyarlakta falut érintettek. Ehhez hozzájárult az erőszakos iparosítás, amely a román munkások addig magyar többségű városokba történő – nyilvánvalóan asszimilációs szándékú – betelepítésével járt. Az ideológiai szigor és az ezzel járó káderrotáció bevezetése a párthoz lojális, de túl sok hatalomra szert tevő helyi vezetők leváltását vagy egyéb funkciókba való kinevezésüket eredményezte.

A magyar politikai és kulturális elit alakulásának elemzése szintén nem új téma a szerző számára.⁸ Megtudhatjuk, hogy volt rá példa arra, magyar káderek bejuthattak a legfelsőbb vezetésbe (KB, VB, PB, minisztériumok stb.), az efféle karrierhez azonban bizonyos feltételek szükségeltettek: a kézenfekvő párthűség mellett számon tartották a megfelelő családi hátteret (elvárt volt munkás- vagy parasztcsaládból való származás), és az illető káder viszonyulását az 1956-os és 1968-as eseményekhez. Fontos volt továbbá különválasztani a nemzeti és a politikai identitást. A tanulmányban a két legtöbbször előforduló káder, Fazekas János és Király Károly esete egyedinek számít. Nem véletlen,

⁸ Lásd NOVÁK Csaba Zoltán: *A párt szolgálatában. Kádersors a Székelyföldön*, *Múltunk* 2005/4., 100–128; Uő.: *Intelectuali maghiari de stanga în conflict cu noile autorități comuniste*, *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai”* (Târgu Mureș), 2006, 372–382.

hogy Novák az erdélyi magyarságot érintő kérdésekben mindkettejük munkásságát kedvezően értékeli.

A tanulmány utolsó két fejezete már az összegzést, következtetéseket és a kiértékelést tartalmazza. Kiderül, hogy a romániai magyarság mikortól és hogyan jelentett belbiztonsági problémát, és a pártvezetés miként próbálta a Securitate révén ellenőrzése alá vonni a kisebbséget.⁹ A korszakot egyértelműen az 1974-es XI. kongresszus zárta, amelyen többek közt Ceaușescut államfőnek választották. Érdekes figyelni a diktátor képének a kötet tanulmányából, dokumentumaiból kirajzolódó változását, amelynek során a politikus elveszítette a kezdetben a nemzeti kisebbségekkel szemben tanúsított türelmét. Ezen időszaktól leértékelődik a korábban korszakjellemező három elem: külpolitikai téren a Szovjetuniótól való eltávolodás, gazdasági szempontból az életszínvonal növelése, valamint az értelmiségiekkel való kiegyezés a belpolitikában.

A forrásokban nem szűkölködő tanulmányt a dokumentumok követik, a tanulmányhoz hasonló felosztásban, időszakolásban.¹⁰ A dokumentumok fordítását és jegyzetekkel való ellátását, kiválogatását Novák Csaba Zoltán és Kuszálik Eszter végezte. A kötet végén található háromnyelvű (magyar, román, angol) rezümén kívül a hely-, intézmény- és személynévmutató, valamint a kulcsszemélyek életrajzi adatainak felsorolása adatbázisjellegűt ad a könyvnek. A célközönség nem tisztázott, de a leírt korszakkal foglalkozó kutatóknak a kötet mindenképpen hasznos és hiánypótló. Remélhetőleg lesz majd folytatás is. Célszerű lenne a meglévő anyag lefordítása, legalább angolra és románra.

⁹ Itt érdemes kiemelni Domokos Géza példáját, aki többszörös megfigyelés alatt állt, és az informátorai saját kollégái voltak.

¹⁰ A levéltári és sajtóforrások mellett, illetve a korszerű szakirodalom felhasználásán kívül a szerző interjúkat is készített. A kötetet egyértelműen gazdagítja például a 2008-ban készített Király Károly-beszélgetés.